

NEWS**OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES**

ISSN 2224-5294

Volume 4, Number 302 (2015), 19 – 23

LEGAL EDUCATION**Karataeva A.M.**

Al-Farabi Kazakh national university, Almaty, Kazakhstan

Key words: legal education, legal culture, legal civilization, legal education, the state, the public authority, the activities of the State.

Abstract. The paper considers the substantive part of the legal education. Also in the paper the relation to the legal culture and legal education is comprehensively researched. The paper also focuses on the formation and development of such phenomena as culture and civilization. The main conclusions and points of the author may be used in the formation and development of legal culture, to increase the legal awareness and legal education of Kazakh society.

ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРБИЕ**Каратеева А.М.**

Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Тірек сөздер: құқықтық тәрбие, құқықтық мәдениет, құқықтық өркениет, құқықтық тәрбие, мемлекет, мемлекеттік орган, мемлекеттің қызметі

Аннотация. Жұмыста құқықтық тәрбиенің мазмұндық тұстары ашылып, қарастырылады. Сонымен қатар, құқықтық мәдениеттің және құқықтық тәрбиенің арақатынастары және ерекшеліктері талданып, жақты зерттелінеді.

Сондай ақ мақаланың авторы мәдениет пен өркениеттің қалыптасуы мен дамуына аса назар бөледі. Автордың қол жеткізген нәтижелері мен қорытындыларын қазақстандық құқықтық мәдениеттің қалыптасуы мен дамуына, қоғамның құқықтық санасын арттыруға, қоғамның құқықтық тәрбиссін көтермелеге ісінде қолдануға болады.

Қоғам өміріндегі мемлекеттің функционалды рөлінің өзгеруі және оны адамның жалпы құндылықтарымен сәйкестендіру қоғамдағы құқықтың рөліне жаңаша қарауға мүмкіндік береді.

Құқықтық ғылымның ең маңызды мақсаттарының бірі – құқықтық тәрбиелеудің жалпы мемлекеттік тұжырымдамасын жасау – құқық қорғау органдарына қылмыстырылғықты қысқарту, соның ішінде жастар арасында, сонымен қатар, әлеуметтік бақылауда және құқық бұзушылықты алдын алуда жан-жақты көмек көрсету бағдарламасын жүзеге асыру. Құқық теориясында ең қын және көпқырлы мәселелердің білі болып – құқықтық тәрбиелеу табылады. Кенестік мемлекет кезінде халықтың құқықтық тәрбиелеуіне үлкен назар аударылды. Кенес кезінде құқықтық тәрбиелеудің мына нысандары: құқықтық оқу, құқықтық насиҳат жүргізу, құқықтық білім беру, құқықтық тәжірибеде қоғам мүшелерінің қатысусы және т.б. дамыды және жетілдірілді. Қоғам мүшелерінің қатысусы және т.б. дамыды және жетілдірілді.

Қазіргі таңдағы құқықтық тәрбиелеудің теориясы бұрынғы зерттеулерге қарағанда қалыптасты және күрделеніліп, екі мағынада қарастырылады: кең және тар.

Кең мағынада құқықтық тәрбиелеуді қоғам мүшелерінің құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасының қалыптасуының, оның ішінде әлеуметтік-экономикалық өмірдің әсер етуі, идеологиялық қызмет, адамгершілік атмосферасы, заннама жүйесі және т.б. жалпы процесsei ретінде қарастырады.

Тар мағынада құқықтық тәрбиелеу қоғамдық қызметтің бір түрі ретінде қарастырылады. Бұл қызмет құқықтық мәдениетке және азаматтарды тәрбиелеуге бағытталған мемлекеттік органдардың және қоғамдық ұйымдардың біріккен және ұйымдастырылған жұмыссымен сипатталады.

Құқықтық тәрбиелеудің мәні болып орнатылған үміттер мен мақсаттардың қоғам үміттері мен мақсаттарына сай болуы табылады. Ол үшін тұлғаның қажеттіліктері қоғамның қажеттіліктері мен құндылықтарына қайшы келмеуі қажет.

Құқықтық тәрбиеге құқықтық агарту кіреді, ол тұлғаның құқыққа қарсы, криминалды мінезд-құлқын алдын алуға мүмкіндігі бар ете манызды фактор болып табылады. Тәжірибе мен зерттеулер құқықтық салдарды алдын ала болжаудың өзі тыю шарасы екендігін көрсетеді. Дегенмен, өкінішке орай, адамға осы алдын ала болжай алу қасиеті жетіспейді. Мұның өзі құқықтық білімнің жоқ екендігін көрсетеді, себебі болжай алу құқықтық білімге сүйенеді.

Құқық және тәрбие келесідей біріктіріледі: құқықтық тәрбиелеу, бір жағынан, құқықтық мәдениеттің нормалары мен үлгілерін, ал екінші жағынан – тәрбиеленушіге өзі үміт күткен билік етуші субъектінің мінезд-құлқын нұсқасын ұсыну.

Құқықтық тәрбие бірнеше міндеттерге ие. Оларға мыналар кіреді: 1) қоғам мүшелеріне нормативтік ақпаратты жеткізу; 2) құқықпен реттелетін қоғамдық қатынастарда тұлғаны әлеуметтендірумен қамтамасыз ету; 3) қоғам мүшелерінің әлеуметтік-құқықтық белсендерлігін дамыту [1, с. 158].

Қазіргі таңда бірінші міндет дамып, жан-жақты жүзеге асырылып жатыр. Қызығушылық танытқан тұлғаларға министрліктер мен ведомстволардың нормативтік құқықтық актілерінде көрініс тапқан құқықтық ақпарат ұсынылады. Бірақ жергілікті басқару органдарынан құқықтық ақпарат дүрыс таратылмайды. Сол себепті ғылыми әдебиеттерде және БАҚ-дағы жергілікті билік және басқару органдарының нормативті құқықтық актілерінің жинақатрының мерзімді басылымын шығару жөніндегі ұсыныстары әбден негізделген. Құқықтық тәрбиелеудің екінші міндет тұлғаның құқықтық әлеуметтендірлуі болып табылады. Әлеуметтендіру – адамның қоғамдық қатынастарды қабылдау процесsei, әлеуметтік нормаларды түсіну және әлеуметтік тәжірибелі өз құндылықтарына, түсініктеріне сәйкес қабылдау. Құқыққа деген құрмет балалық шақтан тәрбиеленеді.

Құқықтық тәрбиелеудің үшінші міндет азаматтардың әлеуметтік-құқықтық белсендерлікten дамуы жатады. Бұл саналы түрде құқықтар мен міндеттердің құқықтық тәртіпке сәйкес жүзеге асырылуын білдіреді. Құқықтық насиҳаттаудың мақсаты – тұлғада енжар заны мінезд-құлқынты қалыптастыру емес, өз құқықтары мен бостандықтарын белсенді түрде жүзеге асыруға шақыру болып табылады.

Құқықтық тәртіп тәжірибесінің анализі азаматтардың өз құқықтарын білетіндігін, бірақ көп жағдайларда оларды қалай және қандай органдар арқылы жүзеге асыралатынын, кіммен қорғалатындығы жөнінде білмейтіндігін көрсетеді. Біздің қоғамымыздың мүшелері өз құқықтарын қорғаудың тәсілдері мен құралдары туралы білмейді, білгеннің өзінде белгілі бір себептерге байланысты өз қызығушылықтарын қорғауда ешқандай белсендерлік танытпайды.

Құқықтық тәрбиелеуде құқық бұзушылықтарды алдын алу шаралары ерекше орын алады. Осыған байланысты құқықтық сананы, құқықтық мәдениетті қалыптастырудың занға және құқық бұзушылықты алдын алу шараларына құрметпен қарауда бұқаралық ақпарат құралдары ерекше рөлі бар.

Бұқаралық ақпарат құралдары құқықтық сананың, құқықтық мәдениеттің, құқықтық тәрбиелеудің деңгейіне, қоғамдағы құқықтық тәртіптің жағдайына, құқықтық нигилизмге қарсы тұруға және занға құрмет қалыптастыруды үлкен әсерін тигізеді.

Көптеген азаматтар көмек үшін құқық қорғау органдарына бармайды, себебі олар бұл қызметтің нәтижелігіне күмәнданады, ұзаққа созылатын қылмыстық процеске қатысқысы келмейді

және кейін пайда бола алғатын жағымсыз салдардан қауітпенеді. Әсіресе, материалдық және моральдық зиянды етеу жөнінде, қылмыс құрбандарын қорғау және оларға медико-психологиялық көмек көрсету жөнінде заңдардың қабылданбауы жағдайында, өкінішке орай, осылай ойлау әбден орынды.

Құқықтық насиҳаттаудың рөлін анықтау, криминалды идеологияға қарсы тұру, қоғам мен құқық қорғау органдары арасындағы қарым-қатынас, республикада мемлекет демократизацияланғанда және өзінің экономикалық жүйесін ауыстырғанда қылмыстырылған саны өспейтін модельді жүзеге асыру тәжірибелік манызға ие.

Құқықтық мәдениетті қалыптастырудың маңызды құралдарының бірі болып бұрынғы кеңес одағы мемлекеттерінде реформа кезінде кеңінен қолданылған халыққа құқықтық жалпы білім беру табылады. Құқықтық жалпы білім беру бағдарламасы құқықтық мемлекет құруга бағытталған. Заны білім беру мемлекеттік бағдарлама ретінде Ресейде, Өзбекстанда, Қыргызстанда өткізіледі [2, 56 б.]. Қазақстан Республикасында құқықтық жалпы білім беру қаулысында «құқықтық жалпы білім беру – бұл құқықтық насиҳаттау және азаматтарды құқықтық тәрбиеледің жүйесі... Құқықтық жалпы білім беру мақсаты – азаматтардың құқықтық мәдениетін арттыру және заңды сыйлау рухын қалыптастыру. Құқықтық жалпыға білім берудің негізгі қағидаларына: кешенділік; жүйелілік; құқықтық білім алуға қызығушылық және оны жүзеге асыру үшін мемлекеттік қамтамасыз ету; даралық жатады.

Сонымен кatar, құқықтық жалпы білім беруді ұйымдастырудың нысаны мен тәртібі анық регламенттелді. Бұл жағдай Қазақстан Республикасында құқықтық жалпы білім беруді өткізуге жеткілікті құқықтық базаның қалыптасуы туралы айтады.

Аталған мақсаттардың және құқықтық жалпы білім беруді ұйымдастыратын органдардың қанышалықты нәтижелі жұмыс істеп жатқандығын қарастырып көрейік. Біздің ойымызша, құқықтық жалпы білім берудің басты мақсаты – құқықтық білімнің жалпылама (массовая) насиҳатталуы және жалпылама халықтық құқықтық тәрбиелеу шараларын жүргізу.

Қазіргі таңда құқықтық жалпы білім беру идеясы түсіндіру шаралары, дәріс оқу, кезедесулерді ұйымдастыру арқылы жүзеге асырылады. Алайда, әрқашан ұсыныштылардың құқықтық мәдениет деңгейінің өсуін, мысалы, әділет органдарында өткізілген дәрістер мөлшері жөніндегі есептілік санын; білім беру жүйесінде дайындалған заны кадрлары туралы, түрлі бағыттағы оқу орындарында құқықты оқуға бөлінген сағаттар торын; құқықтық тақырыпта басып шығарылған кітапшалар санын анықтау мүмкін бола бермейді.

Бұдан кейін халықтың құқықтық мәдениетінің шынайы көтерілуі байқалмайды, себебі, қылмыстырылған, соның ішінде, қомелетке толмағандар қылмыстырылғының деңгейі жоғарылауда, әлеуметтік зерттеулер занға құрметсіздік пен басқа да жағымсыз құбылыстардың өскенін көрсетіп отыр.

Құқықтық тәрбиелеу жүйесінде заны білім беру ерекше орын алады. Заны білім беру жүйесі табиғи құқықтар мен бостандықтарды қамтамасыз ету жағдайында демократия, адам құқықтарын дамытудың шынайы тірегі бола алады. Иоганн Вольфганг Гетеңің өткір сөзі бойынша: «Барлық занды оқуға бел буғандардың оларды бұзуға уакыты қалмайды».

Әлемдік білім беру тәжірибесінде соңғы онжылдықтарда екі қарама-карсы, дегенмен өзара тығыз байланысты үрдіс байқалады. Бір жағынан, халықтардың тіршілік әрекетінде білім берудің рөлі артып келеді, ал екінші жағынан - белгілі бір дәрежеде қаржылық қамтамасыз етудің жетіспеушілігі салдарынан білім беру мен оның құрылымдарының дағдарысы байқалады.

Дамыған елдерде жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) бес-алты пайыздан кем емес бөлігі білім беру саласына бағытталады.

Бүгінгі күні заны білім берудің сапалық жағы мәселесі ерекше өзекті болып отыр. Академик С.З.Зиманов пікірінше, «республикадағы заны білім беру жағдайы артта қалды, стихиялы және бейберекет ұйымдастырылған. Тәртіп орнату мүмкін болмай келеді. Шешушілік әрі ақылға қонымыды шаралар қажет. Жоғары білім беру, соның ішінде заны білім беру сұрақтары эмоциямен, жабық әрі субъективті шешілуде. Жана идеялар, жана оқулықтар мен білім беру стандарттары қажет» [3, с. 82] Қазақстандағы жоғары заны білім беру сапасының құлдырауының себептері жөніндегі сұрақ, бір қарагандағыдан анағұрлым терең және байыпты. Себебі, сөз жоғары білікті зангер мамандар

дайындағы жекелеген бөлектік немесе қателіктер емес, елдегі заңи білім беру жүйесінің терең дағдарысы туралы болып отыр.

Келесідей жағымсыз факторларды атап көрсетейік.

Біріншіден, жоғары білікті оқытушы кадрлар жетіспеушілігі мен жоғары оқу орындарындағы заңи білім беру деңгейінің күрт түсіп кетуі. Тәмен жалақы, бағалардың өсуі, девальвация және өзге де әлеуметтік қолайсыздықтар заң жоғары оқу орындарының профессорлары мен оқытушыларын өмір сұрудің қосымша көздерін іздең, екі-үш не одан да көп жерлерде жұмыс істеуге мәжбүрледі.

Екіншіден, көптеген заң жоғары оқу орындарының қаржылық және өзге де себептерге байланысты сапа жағыммен қатар, шартты негіздегі қабылдау мен студенттердің барынша көп санының жеделдетілген бітіруін қамтитын сандық жағына бағытталуы.

Үшіншіден, заң жоғары оқу орындарының оқу жоспарлары мен бағдарламаларында қоғам мен мемлекеттің ұзак мерзімді мұдделеріне сай келетін тиісті динамизмің жоқ болуы.

Төртіншіден, заң мамандығын кәсіби және моральды тәмемдетудің көрінетін белгілерінің көптең көрініс табуы, оның беделінің түсіі, үлкен деңгейде жоғары заң білімінің де беделі түсіі. Бүтінде қоғамдық санада заңи білім алғып, құқықшығармашылық, құқыққолданушылық немесе кез келген басқа заң қызметінің түрімен айналысу үшін көп күш салу қажет емес деген пікір қалыптаскан.

Бесіншіден, ұлттық құқықтық жүйеге негізделген заңи бағыттың барлық пәндері бойынша оқу әдебиетінің жоқтығы және қазақстандық нарықты ресейлік, көбіне, тәменгі сапалы оқу әдебиеттерінің толтыруы [1, 158 б.].

Үлкен кешенді сипаттағы мәселелер кешенді жолмен, нақты айтқанда жағдайға сай заңнамалық және әрекет етуші заңнама аясында әкімшілік-қаржылық, қадағалаушылық және басқа да шаралар қабылдау жолымен шешілуі қажет. Берілген мәселені шешуде өз құзыреті шегінде сәйкес мемлекеттік органдармен қатар қоғамдық құрылымдар - мемлекеттік емес оқу орындары Ассоциациясы, Қазақстан судьялар Одағы, зангерлер Одағы және т.б. толығымен тартылуы тиіс.

Заң жоғары оқу орындарында окудың деңгейін көтеруде жоғары оқу орнын бітірушілер деңгейі туралы олардың «өнімін» «тұтынушылардың» - құқық қорғау органдары мен басқа да мемлекеттік органдар, коммерциялық, банктикалық және өзге де құрылымдардың пікірін анықтау айтартықтай маңызды болып табылады. Елдің заң жоғары оқу орындарын жіктеу мен бағалаудың жалғыз өлшемі сапалық өлшем болуы тиіс: жоғары оқу орнының жоғары сыйыпты зангер-мамандарды дайында қабілеті. Қазақстанның заңи білім беру жүйесі өзіндік ұлттық мазмұнға ие болуы, тамыры тарих түбіне кететін қоғамның рухани-адамгершілік құндылықтары жүйесіне, халықтың мәдени дәстүрлеріне негізделуі тиіс. Заңи білім беру мақсаты негізінде келесідей көрсеткіштер жатқан, заманауи мемлекеттік және халықаралық стандарттарға сай, экономика, бизнес пен құқық саласындағы бәсекеге қабілетті мамандар дайында болуы қажет:

- жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде болашақ зангер тұлғасына әлеуметтік-адамгершілік талаптар мен этикалық нормаларды анықтау;
- болашақ зангерде патриотизм мен интернационализм сезімін тәрбиелеу;
- құқықтық дамудың әлемдік тәжірибесін менгеруге негізделген кәсіби дүниетаным қалыптастыру;
- «Қазақстан Республикасындағы тілдер туралы» КР Заңының талаптарына сәйкес мемлекеттік тілді білу;
- заманауи ақпараттық және инновациялық технологияларды менгеру.

Жоғары заң білімі құқықтық мәдениетті көтерудің тиімді факторы болу үшін елдегі жоғары заң білімін берудің барлық жүйесін батыл өзгерту, республиканың заңи білім беру мемлекеттік стандарттың жалпы қабылданған әлемдік стандарттарға сәйкестендіру қажет.

ТМД елдерінің білім беру жүйесінде әлеуметтік-гуманитарлық пәндерді оқытуға көп мән беріледі. Бірақ сонымен қатар барлық дерлік оқу орындарында білім берудің кенестік жүйесінен мұрага қалған, студенттердегі көлемді, былайынша айтқанда «энциклопедиялық» білім беруге бағытталған, ескірген әдістеме қолданылады.

Айтартығы, әдette, оқыту болашақ маман өз кәсіби қызметінде кездесетін әлеуметтік, психологиялық шынайылықтардан қол үзген түрде жүргізіледі. Жалпы білім беруші әлеуметтік-

гуманитарлық пәндерді оқып-үйрену АҚШ, Англия, ГФР сияқты дамыған мемлекеттердегідей студент таңдаған мамандыққа тікелей тәуелді болуы тиіс.

Құқықтық мемлекеттегі студенттің құқықтық мәдениеті құқықтық жағдайларды өз бетінше шеше алымен ерекшеленуі тиіс. Осыған байланысты жоғары заң білімін беру жүйесі оқытудың, мәні-адам еркіндігін жалпы әлеуметте және әсіресе, оқытушы, зерттеуші, студент еркіндігі деңгейін, педагогикалық және оқыту процесінің рұқсат етілетін шығармашылық көлемінде, шыныдықты өз бетінше іздеу құқығында және өзіндік пікір қалыптастыру, сондай-ақ, тіпті, кателесу құқығында дамыту болып табылатын дамуши әдісіне негізделуі қажет [1, 159 б.].

Құқықтық мемлекет идеясын насиҳаттауды өз құрдастары арасында құқықты жақсы біletін жастар, яғни зангер-студенттер және жас мамандар бұл міндеттемені жүктеуі қажет.

Құқықтық жалпы білім беруді біздің мемлекеттің енгізу құқықтық тәрбиелеу жекеленген субъектілердің автономдық сферадағы ұйымдастырылған қызметі еместігін, және жоғары мектептің бағдарламасын өзгертуді талаң ететінін көрсетеді. Көрсетілген анализ жоғары көсіби зангер-мамандарды даярлауға бағытталған келесідей ұсыныстарды енгізуге мүмкіндік береді:

- 1) Занси оқу орындарында мерзімді категорияларды БАҚ-да басылған берілгендерді мемлекеттік реестрге енгізу үшін жүргізу;
- 2) Оқу бағдарламаларының мазмұнына, жаңа оқулықтар мен оқу құралдарды шығаруға, оқытуышыларды кайта даярлауда және оқу ісін компьютерлендіруге ерекше көңіл бөлінуі қажет;
- 3) Оқу ісінде ең басты бағыт ретінде «заң клиникасы» атты тәжірибелік бағытты ұсыну, құқық пәндерін бір жүйеде оқу, студенттерде дамыған құқықтық мәдениетті қалыптастыру;
- 4) Жоғары оқу орындарында өткізілетін мемлекеттік аттестацияның және аккредитацияның ең объективті критерийін – жаңа ашылған оқу орындарында, сонымен қатар бұрыннан жұмыс істеп жатқан жоғары оқу орындарында студенттер білімін бағалау. Осындағы бағалаудың тәмненгі көрсеткіштері жоғары оқу орнын жабуға және зардал шеккендердің зардабын, соның ішінде моральдік залалын өтеуге негіз болады. Бұл бағалауды жоғары оқу орнының бірінші жұмыс жылыннан бастап жүргізуге болады.

Құқықты үнемі насиҳаттау қажет. Ақысыз студенттік заң клиникаларын, консультацияларын ашудың өзі құқықтық білім берудің барлық мәселелерін, әрине, шеше алмайды.

ӘДЕБІЕТ

- [1] Ибраева А.С. Правовая культура: вопросы теории и практики. – Алматы, 2006. – 235 с.
- [2] Ибраева А.С., Карапаева А.М., Сартаев С.А., Есетова С.К., Турсынкулова Да. Құқықтық мәдениет. – Алматы, 2013. – 123 б.
- [3] Зиманов С.З. Законотворческий процесс в Республике Казахстан: состояние и проблемы / Материалы международной научно-практической конференции. – Алматы, 2003 – С. 81-88.

REFERENCES

- [1] Ibraeva A.S. Pravovaja kul'tura: voprosy teorii i praktiki. – Almaty, 2006. – 235 s.
- [2] Ibraeva A.S., Karataeva A.M., Sartaev S.A., Esetova S.K., Tursynkulova D.A. Құқықтық мәдениет. – Almaty, 2013. – 123 b.
- [3] Zimanov S.Z. Zakonotvorcheskij process v Respublike Kazahstan: sostojanie i problemy / Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. - Almaty, 2003 - S. 81-88.

ПРАВОВОЕ ВОСПИТАНИЕ Каратаева А.М.

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Ключевые слова: правовое воспитание, правовая культура, правовая цивилизация, правовое воспитание, государство, государственный орган, деятельность государства

Резюме. В работе рассматриваются содержательные стороны правового воспитания. Также в работе всесторонне исследуются соотношение и особенности правовой культуры и правового воспитания.

В работе также особое внимание уделяется на формирование и развитие таких феноменов как культура и цивилизация. Основные выводы и положения автора могут быть использованы в формировании и развитии правовой культуры, в повышении правосознания и правового воспитания казахстанского общества.

Каратаева А.М.

кандидат юридических наук, доцент кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби